

**МУЗИКАЛНОТО ВЪЗПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ В ЗАЩИТА НА
БЪЛГАРСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ ВЪВ ВАРНА ОТ ВТОРАТА
ПОЛОВИНА НА XIX И ПЪРВИТЕ ТРИ ДЕСЕТИЛЕТИЯ НА XX ВЕК**

проф. д-р Константин Божилов Кукушев

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“

Резюме: Предложеното тук изложение проследява въпроси, свързани с музикалното възпитание във Варна в период от 60-70 години, неговото продължение в българското училище и значението му в стремежа на българската общност за установяване, съхраняване и укрепване на народностната идентификация.

Ключови думи: музика, образование, идентичност.

**MUSICAL UPBRINGING AND EDUCATION IN THE PROTECTION OF
BULGARIAN IDENTITY IN SECURITY FROM THE SECOND HALF OF
THE XIX AND THE FIRST THREE DECADES OF THE XX CENTURY**

Prof. Dr. Konstantin Bozhilov Kukushev

Varna Free University „Chernorizetz Hrabar“

Summary: The exposition proposed here traces issues related to music education in Varna over the period of 60-70 years, its continuation in the Bulgarian school and its importance in the Bulgarian community's efforts to establish, preserve and strengthen national identity.

Key words: music, education, identity.

УВОД

Музикалното възпитание по време на българското Възраждане във Варна и неговото изграждане е проблем, който е обвързан здраво както със спецификата на формиране на българската култура като цяло, така и с етно-социалните специфики на възрожденска Варна.

Достоинствата на поколенията, достойства, извисяващи се над „прогнилите дреболии на тази земя“¹, същността, миросгледът на човешката личност, общото и различното в човешкото поведение, в културата на общуване, личността и нейната идентификация, нейното отношение към света - всичко това най-ярко и пълнокръвно намира отражение в отношението към ценностите от музикалната култура, в овладяването на тези ценности, в толерантността към музикалната ориентация на другия, на поколенията... в желанието, умението за духовно и интелектуално присвояване на това, което ще премине границата и на настоящото ХХІ^{во} столетие. Защото музиката носи заряда на самоидентифицирането, заряда на културната идентификация на всяко общество и епоха.

ТРУДНОТО НАЧАЛО

Първото българско училище във Варна „Св. Св. Кирил и Методий“ и първият български черковен храм „Св. Архангел Михаил“ в който след отпускане учениците изпели песента на Султан Абдул Азис „*Весели се наш народ*“ и с това завършило тържеството“² – това е началото, заложено 1860-65 г. Раждането на българско училище и българската православна църква във Варна е първото ярко заявление на живеещите тук българи, първият им велик успех и завоевание, първата духовна защита пред „гръкогагаузите във Варна, които в черковите си помянуват гръцкия царь и правят от българския град гръцко владение, а обществото си общество подчинено на каквито щете други цели и интереси, само на български не.“³

Задължени сме да обърнем поглед към хората, които са положили тези основи – учителите, които и в битова, и в духовна битка са бранили българската черковно-училищна общност. Тези, които няколко пъти са

---

¹ Li Tai-Po, Das Trinklied vom Jammer der Erde - G. Mahler, Das Lied von der Erde

² 50 години на първата българска църква "Св. Архангел Михаил" в гр. Варна. 1915. Стр. 27.

³ В-к Български глас; С. 10.04.1880, бр. 35.

издигали основите на българското училище, разрушавани от фанатизираните гръкогагаузи. Тези, които водят непрекъсната борба за отстояване на своето жизнено и творческо кредо, изразено още преди Освобождението (1878) от Сава Доброплодни: *„Трябва да пазя добре във всичко, за да бъда за пример на учениците и гражданите. Това нещо не е твърде леко. Тук е основата на живота!“*⁴

В тази „основа на живота“ навлизат и мнозина варненски учители по музика – те са не само учители, те са и поети, и художници; те са и първите автори на така необходимите училищни песни; те са и първите, които започват да събират българското словесно-поетично и песенно творчество, чрез което подпомагат изграждането на българска Варна.

Така те активно противодействат на *„...членовете на гръцкото просветно дружество във Варна, чиято основна задача е разпространението на новогръцката просвета. С просветителска и възпитателна цел учителите (...) изнасят сказки за значими за националното самочувствие на гърците теми, една от които е изнесена през уч. 1873/1874 г. на тема: „Славата и величието на Елада – разсадник на науките, изкуствата и християнството.“* ...Тези целенасочено провеждани публични беседи представляват важна част от възпитателната работа, чиято главна цел е издигане каузата на гърцизма и неговото силно просветно-духовно влияние сред подрастващите в големите елинистични центрове, което в значителна степен допринася за системното елинизирание на учениците от български произход.⁵

---

⁴ Посвещава на НЦВ Български Князь Фердинанд I и на НЦВ Мария Луиза Бурбонска Княгиня Българска, Кратката си автобиография за спомен на бракосъчетанието им 8/20 април 1893 година. Савва Доброплодни, верен поданик, държавен пенсионер. Стр. 38.

⁵ Михалев, В. Гръцките образователни институции в град Варна през XVII - XIX в. В: Понятия, ценности, промени. Историята: време и реалности. Министерство на образованието, младежта и науката, Шуменски университет „Еп. Константин Преславски”,

Още през 1886 г. Варненското училищно настоятелство настоява пред кмета Х. Ангелов да отвори на общински разноски две „детински градини“, да се подготвят две учителки, които да започнат работа в тях. Предложението е прието и в кратко време реализирано.⁶ Във връзка с това печатницата на Хр. Н. Войников във Варна издава книгата на Никола Живков⁷ „*Детинска мъдрост - ръководство за възпитание и обучение деца от 1 до 3 години в дома и от 3 до 7 години в училищата*“. В нея авторът се ръководи, както сам той казва, от метода на Фребел и от достиженията на славянската педагожка Е. Водовозова, като основно място в неговата система заемат приказките, игрите, гатанките и *песните* от чисто български произход, които той сам е събирал от народа, а някои са съставени в български дух: „*Тъй треба да бъде за българска школа, за българските рожби, т. е. сичко по български дух*“.⁸

Тази „*Детинска мъдрост*“ е отзвук на приетите в България след Освобождението програмни документи в областта на просветата: Привременен устав на народните училища, издаден от руския комисар в България, княз Дондуков-Корсаков и учебните програми, дело на Марин Дринов в които „*лението*“ заема достойно място.

Две години по-рано, 1883 г. с помощта на варненско-преславски митрополит Симеон е одържавена Варненската девическа гимназия „Мария Луиза“. Завидни са прозорливостта и далновидността на тази личност –

Департамент за информация и повишаване на квалификацията на учителите. Варна. 2011, Т. 7, с. 92-117. ISBN 978 - 954 - 400 - 450 - 7. Стр. 105.

⁶ Законът за детските училища ще бъде утвърден от Н.Ц.В. на 14.12.1891 г.; вж. Материали за изучаване на учебното дело в България; Кн. VII: Развитие на основното образование в България от 1878 до 1928 година. Д. Цонков. С. ДП, 1928, стр. 27.

⁷ Никола Атанасов Живков, род. 1847 г., Търново, поч. 2 авг. 1901, Варна; брат на Виктория Живкова и Георги Живков (директор на Варненската девическа гимназия "Мария Луиза", по-късно министър на народното просвещение).

⁸ Живков, Н., Детинска мъдрост - ръководство за възпитание и обучение деца от 1 до 3 години в дома и от 3 до 7 години в училищата. Ч. I, Варна 1887, стр. 3.

именно той изпраща писмо до Министерството на народното просвещение, лично до министър Д. Агура. Интерес в това отношение предизвиква и издадената през 1891 г. от печатница „Л. Нитче“ книга на Атанас Манов, озаглавена „*По възпитанието на момичетата*“ в която авторът поставя въпроси, свързани и с музикалното възпитание на девойките. В негова подкрепа е рапортът на г-н Начев, директор на девическата гимназия, изпратен на 7.III.1892 г. до министъра на народното просвещение Г. Живков, в който се отправя молба да бъде разрешено на ученичките от Пансиона към гимназията да се преподава пиано „...*за да се затворят вратите за българските девизи към чуждите пансиони в Цариград, толкова повече, че нашите училища по кръга на науките си надминават цариградските пансиони.*“⁹ Отговорът на министъра е неочаквано окуражителен – най-висшата инстанция не само разрешава, тя предлага „... *от идущата година да се преподава пиано на всички ученички от гимназията...*“¹⁰

Подобна „разпоредба“ се появява като своеобразен щит срещу разрастващата се в гръцките училища „конкуренция“: „...*на 30. I. 1891 г. хора на гимназиалните момичетата участва в голям тържествен музикален концерт, в чийто репертоар се изпълняват само гръцки песни под диригентството на гимназиалната учителка по музика Георгия Парали, при което ученици, учители и родители са впечатлени от певческите им умения.*“¹¹

---

⁹ Цит. по Димитров, М. Музикалната самодейност във варненските училища и изграждане на българската музикална култура във Варна след Освобождението. Варна. 1982. Стр. 5.

¹⁰ Каранов, Й. Материали по история на музикалната култура на гр. Варна. Библиотека-Варна. Ръкопис. стр. 14.

¹¹ Михалев, В. За организацията на обучение и възпитание в гръцките образователни институции в град Варна през XIX в. - началото на XX в. В: Журнал за исторически и археологически изследвания. Journal of historical and archaeological research. УИ „Еп. Константин Преславски“. Шумен, 2014, бр. 1-2, с.52-75. ISSN 1314 - 748 X. Стр. 70.

Въпросите, които А. Манов поставя и които са свързани с музикалното възпитание, логично посочват и значението на музикалното изкуство като цяло: „Музиката също е нужна за момичетата, особено за онези, които имат сладък глас, тъй като тя облагородява душата и нравите на човека... Хорото тъй също е полезно, защото развива и дава правилно движение на тялото, често пък исцелява такива болести, които не би могли да се исцелят от употребяването на лековете.“¹²

Идеята за арттерапията, намерила отражение и при А. Манов е идея, която векове е вълнувала човечеството – едва ли авторът на варненското издание е познавал „Фрагменти-те“ на Г. Ф. Новалис, в които е записано: „Jede Krankheit ist ein musikalischen Problem, die Heilung eine musikalische Auflösung“.¹³ („Всяка болест е един музикален проблем, лечението - едно музикално решение.“ – превод К.К.) Книгата на Атанас Манов се появява десетилетие преди австрийският философ Рудолф Щайнер да обоснове своята *Anthroposophie* (1901), преди да издигне *Eurythmie* като основа на появилите се през 1919 г. *Waldorfschule*.

ПО ПЪТЯ НА ЕВОЛЮЦИЯТА

Проследявайки изграждането и развитието на музикалното възпитание, на училищното образование, на културата през последните десетилетия на XIX и първите десетилетия на XX век, необходимо е да отчетем и богатото присъствие на плеяда европейски представители във Варна, чийто културен статус е значително по-висок. Ще трябва да признаем още, че „В процеса на общуване между българи и гърци се установява сложно и противоречиво съжителство, което намира ярък израз не само във взаимното спомоществователство при разпространение на гръцка

---

¹² Манов, А., По възпитанието на момичетата. Варна, 1891, стр. 102.

¹³ Novalis, Fragmente, 993. Цит. по Digitale Bibliothek. Band 60: Die Musik in Geschichte und Gegenwart. S. 53679.

книжнина, но и поради това, че обучението на ученици от гръцки и гагаузки произход в новобългарските училища спомага за утвърждаване устоите на развиващото се новобългарско образование, за което свидетелстват немалко примери, доказващи общи духовни стремления.“¹⁴

От друга страна не трябва да отбягваме и съществуващите културни традиции на многоетнична Варна, която от своя страна, години наред стоически удържа своята съдба – към средата на XIX век въпросът за националности и етнически противоречия във Варна не е съществувал. Интересно е още и това, че господстващ език и в църквата, и в обществото е бил турският – езикът на живеещите тук турци и варненски гагаузи, които са представлявали масата на християнското население и са били под огромното въздействие на силния елински прозелитизъм. През 1913 г. Варненското културно-просветно дружество апелира, като: „ ... *Дружеството счита за повелителен свой дълг да постави като пръв въпрос от своята дейност: повсеместното говорене на български език във Варна.*“¹⁵

На всички обществени заведения и учреждения се появяват надписи „**ГОВОРЕТЕ БЪЛГАРСКИ!**“ – доказателство за протичащия духовен процес-израстване и изграждане облика на българщината, на българското културно и определящо се етническо самосъзнание във Варна. Защото езикът е един от основните фактори на културната идентичност, а той успешно се овладява и говоримо, и писмено чрез песента, за която първият варненски учител, Константин Арабаджиев ще каже пред кмета Иван Церов, че тя, песента, е помогнала много повече да се утвърди българското име на

---

¹⁴ Михалев, В. Гръцки образователни институции в селища по Северното Черноморие през втората половина на XIX в. до 20-те години на XX в. Варна, УИ „Ч. Храбър“, 2017. Стр. 58.

¹⁵ Варненско културно-просветно читалищно дружество. Говорете български. Варна, 1913, кн. 1, стр. 6.

училището, отколкото науките, които е преподавал, започвайки и завършвайки ученическите занятия с едногласна песен.

След Освобождението (1878) Варна е вторият по големина град на България, но българите тук са все още малцинство – към 1888 г., българският език е матерен на 33%: 8449 от всичко 25256 жители на града. След него следват турски – 7569, гръцки – 5423 и т.н.¹⁶ Във връзка с това ще подчертаем, че всеки един етнос във Варна е изградил и свой образователно-възпитателен център – през първото десетилетие на XX век децата в града се обучават и възпитават в 3 първоначални турски училища; 3 татарски; гръцки – 3 мъжки, 3 девически и 1 смесено; арменски - първоначални: 1 мъжко и 1 девическо, 1 двукласно; еврейски – 1 мъжко, 1 девическо и 1 трикласно.¹⁷ Всяко едно от децата на тези училища поддържа както своя майчин език, така също и националното музикално-песенно, инструментално и танцово изкуство. Това етническо многообразие от една страна забавя изграждащата се българска култура като цяло, но от друга – тя се оказва благодатна почва на изследователските търсения на теоретика Добри Христов, „*българският Гийом де Машо*“¹⁸: именно това народностно пълноцветие е изворът от който той ще събере, ще анализира и ще обоснове специфичните ладовоинтонационни и метроритмични особености на българската народна песен и танц, на българската народно-музикална инвенция.¹⁹ Връзките му с видни представители на Гръцкото филхармонично общество, инициативата и осъществяване на идеята за създаване на Българското музикално

---

¹⁶ Резултати от преброяването на населението в Северна и Южна България на 1 януарий 1888 г. Кн. 2. Варненски окръг, табл. V: Матерен език. Стр. 80-81.

¹⁷ Церков, Ив. Спомени и бележки. 1935. Продължение от кн. 1, стр. 49.

¹⁸ Тончева, Е. Музиката: духът на времето. В: Кризисна ситуация и художествена култура: Актуални проекции от миналото и съвременна практика. Сс. 72-85. Стр. 82.

¹⁹ Вж Христов, Д. Ритмичните особености на народната ни музика (1913); Общо учение за музиката. С оглед на основите на народната ни музика (1921); Техническият строеж на българската народна музика (1928).

дружество „Гусла“ през 1899 г., оркестровото и вокално творчество, неговата изповед в „Как се учех сам“ подсказват и доказват това: „...*Майка ми говореше и турски и обичаше да пее тъжни турски песни, но пред тати турска дума не се изговаряше.*

*... и достигнах до там, че като третокласник можех вече и да нотирам и то не само прости песнички, а даже и твърде сложни, изпълнени с ориенталски мелодични и ритмични особености и капризи турски шаркии, които ми пееха мои съученици арменчета.*²⁰

Ясно и точно – Добри Христов е далеч, далеч сме и ние от регионалната емоция, от идеализиране на изминалите години, далеч сме от мисълта за изграждане на новото варненско музикално-духовно пространство като средство и начин за себедоказване единствено и в името на българското – процесът на еволюция е многостранен и комплексен. Това ни задължава да разгърнем проблема многопластово, да открием спецификата на неговото развитие в полиетническото варненско битие. Още повече – голяма част от работещите във Варна учители по музика и музиканти – инструменталисти и певци, са възпитаници на различни европейски училища, консерватории, като носят със себе си традицията на шкóлата в която са били: Стоян Бешков учи отначало в известния пансион-гимназия на Тодор Минков, а след това в Музикалната школа при Обществото на изящните изкуства в Одеса, Крум Малев заедно с брат си се обучава няколко години в гр. Николаев/Русия, Добри Христов е сред учениците по композиция на Антонин Дворжак, Александър Миладинов учи при Отакар Шевчик и Антон Новак/Чехия, преминава и 6-месечни курсове при Артур Никиш/Унгария, Пресиян Дюгмеджиев учи в Дрезден и Лайпциг,

---

²⁰ Христов, Д. Музикално-теоретическо и публицистично наследство. Т. II. Под редакцията на В. Кръстев. С. 1970. Стр. 361.

Йордан Тодоров завършва университета в Загреб, д-р Коста Тодоров завършва консерваторията във Вюрцбург/Германия, а след това философския факултет на Университета в същия град, където защитава докторат, Върбан Върбанов следва пиано и композиция в Мюнхенската музикална академия, Натан бек Амирханянц-Князев учи в Хелзинки при Феручо Бузони и в Мюнхен при Йозеф Райнбергер.

Всичко това релефно очертава стремежа на гражданското общество във Варна за приобщаване към европейската култура, към изискванията на една силно развита традиция на европейските народи. Стремех и желание да се преодолеят тесните граници на регионалната памет и разум, регионалното чувство и емоция, с което варненското общество през 20^{-те} години на XX век ще изпълни завета на Пенчо Славейков: чрез неугасващата идея за родното, да се достигне дълбоко мотивирано себеуважение, самочувствие и себепознание.

ЗАВОЕВАНИЯТА

Плод от усилията на всички, отдали своите сили на църква и училище, на певческо дружество и читалище, на тоновото изкуство - учители по музика, композитори, певци и инструменталисти, достига своя връх на 25 март 1926 г., когато Варненското културно-просветно и читалищно дружество приема изключително важно предложение: провеждане на **БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ МУЗИКАЛНИ ТЪРЖЕСТВА**. Организаторите възторжено се обединяват около идеята: *„Музикалните тържества трябва да носят общобългарски характер, да бъдат организирани в национален мащаб, да обединят участието на най-добрите музикални сили в страната - оркестри, хорове, диригенти, солисти - инструменталисти и певци...“*²¹

---

²¹ Цит. по Найденов, Н. Из музикалното минало на Варна. София. 1972. Стр. 125.

В този смисъл музикалното развитие от втората половина на XIX век е поставило пред сериозно изпитание мащабите на вкуса, оценъчните способности, душевността на личността, извеждайки я по пътя на идващия от древногръцката трагедия катарзис и отдалечавайки я от днешната личностна, обществена, културна псевдоидентификация. Защото днешното съизмерване, днешното отъждествяване, днешното самоопределение и съотнасяне към останалите се осъществява не толкова по пътя на истински ценностна скала, а по силата на манипулативни, меркантилни, кариестични цели и стремежи. Може би историческата ни памет не достига?

Тогава да не забравяме думите, произнесени шест века преди Рождество Христово от китайския мъдрец Конфуций: „**Искаш ли да узнаеш как се управлява една страна и каква е нравствеността ѝ - вслушай се в нейната музика!**“

Използвана литература

1. **Варненско** културно-просветно читалищно дружество. Говорете български. Варна, 1913, кн. 1.
2. **В-к Български глас**; С. 10.04.1880, бр. 35.
3. **Димитров, М.** Музикалната самодейност във варненските училища и изграждане на българската музикална култура във Варна след Освобождението. Варна. 1982.
4. **Живков, Н.** Детинска мъзрост - ръководство за възпитание и обучение деца от 1 до 3 години в дома и от 3 до 7 години в училищата. Ч. I, Варна 1887.
5. **Каранов, Й.** Материали по история на музикалната култура на гр. Варна. Библиотека-Варна. Ръкопис.
6. **Манов, А.** По възпитанието на момичетата. Варна, 1891.
7. **Материали** за изучаване на учебното дело в България; Кн. VII: Развитие на основното образование в България от 1878 до 1928 година. Д. Цонков. С. ДП, 1928.

8. **Михалев, В.** Гръцките образователни институции в град Варна през XVII - XIX в. В: Понятия, ценности, промени. Историята: време и реалности. Министерство на образованието, младежта и науката, Шуменски университет „Еп. Константин Преславски”, Департамент за информация и повишаване на квалификацията на учителите. Варна. 2011, Т. 7, с. 92-117. ISBN 978 - 954 - 400 - 450 - 7.
9. **Михалев, В.** За организацията на обучение и възпитание в гръцките образователни институции в град Варна през XIX в. - началото на XX в. В: Журнал за исторически и археологически изследвания. Journal of historical and archaeological research. УИ „Еп. Константин Преславски“. Шумен, 2014, бр. 1-2, с.52-75. ISSN 1314 - 748 X.
10. **Михалев, В.** Гръцки образователни институции в селищата по северното черноморие през втората половина на XIX в. до 20-те години на XX в. Варна, УИ „Ч. Храбър“, 2017.
11. **Найденев, Н.** Из музикалното минало на Варна. София. 1972.
12. **50** години на първата българска църква "Св. Архангел Михаил" в гр. Варна. 1915.
13. **Посвещава** на Негово Царско Височество Български Князь Фердинанд I и на Нейно Царско Височество Мария Луиза Бурбонска Княгиня Българска, Кратката си автобиография за спомен на бракосъчетанието им 8/20 април 1893 година. Савва Илиев Доброплодни, верен поданик, държавен пенсионер.
14. **Резултати** от преброяването на населението в Северна и Южна България на 1 януарий 1888 г. Кн. 2. Варненски окръг, табл. V: Матерен език.
15. **Тончева, Е.** Музиката: духът на времето. В: Кризисна ситуация и художествена култура: Актуални проекции от миналото и съвременна практика. Сс. 72-85.
16. **Христов, Д.** Музикално-теоретическо и публицистично наследство. Т. II. Под редакцията на В. Кръстев. С. 1970.
17. **Церов, Ив.** Спомени и бележки. 1935. Продължение от кн. 1.
18. **Li Tai-Po.** Das Trinklied vom Jammer der Erde - G. Mahler, Das Lied von der Erde
19. **Novalis.** Fragmente. 993. Цит. по Digitale Bibliothek. Band 60: Die Musik in Geschichte und Gegenwart. S. 53679.